

РЕЦЕНЗИЯ

по конкурс за получаване на научно звание ‘ДОЦЕНТ’, обявен от Богословски факултет, Софийски университет “св. Климент Охридски”, по професионално направление 2.4. Религия и теология (патрология – епохата на триадологическите дебати), обявен през януари 2014 г. (ДВ бр. 7 от 24.01.2014)

с кандидат гл. ас. д-р Светослав Светозаров Риболов

рецензент: проф. дфн Анисава Милтенова, направление Стара българска литература, Институт за литература при БАН

По обявения с решение на Научния съвет на Богословския факултет конкурс е кандидат гл. ас. д-р Светослав Светозаров Риболов. Кандидатът преподава в катедра “Историческо и систематическо богословие” (гл. асистент от 01.04.2005 г.) Той е завършил богословие и класическа филология в Софийския университет, и е специализирал догматика в Аристотелевия университет в Солун. Докторант е във Великотърновския университет “Св.св. Кирил и Методий” (2005–2010) и успешно защитава дисертация за научната и образователна степен ‘доктор’ (2010) с труд на тема „Сотириологични предпоставки на христологията на Теодор Мопсуестийски (350-427)”. През 2005 и 2011 г. специализира допълнително немски език в *Ostkirchliches Institut* в Регенсбург, а през 2010 г. „Сравнително богословие“ в *Trinity College* в Дъблин. Осъществява самостоятелен изследователски проект в *American School of Classical Studies* в Атина (2012) на тема “Концепция на Божията благодат в диалога между протестантски теолози и Вселенската патриаршия по време на Османската епоха”. Обучава студентите по дисциплината “Патрология: живот, съчинения и учение на отците и учителите на Църквата (II–VIII век)”, участник е в няколко научни проекти в Богословския факултет с акцент върху творчеството на светите отци от II до VIII в. Научните му интереси са в полето на патристиката, историята на догмата и върху проблеми на византийското богословие със специално внимание върху триадологическите и христологическите спорове (IV–V в.). Автор е на няколко книги и 28 статии. Той е един от малкото учени и преподаватели, които систематично превеждат от старогръцки на съвременен български език съчиненията на патристичните автори (св. Игнатий Богоносец, св. Поликарп Симрненски, св. Папий Иераполски, св. Иоан Дамаскин, св. Максим Изповедник, св. Йоан Златоуст, Леонтий

Византийски) – повечето от тях за първи път са представени от него пред българската публика (творбите на Леонтий Византийски са първи превод изобщо на модерен език в Европа), като текстовете са придружени с издържан богословски коментар. Св. Риболов има множество преводи от английски, руски, френски и новогръцки езици, които запълват една съществена празнина в българската хуманитаристика (напр. превода на класическия труд на Д. Оболенски “Богомилите”).

Представената за рецензиране научна продукция напълно удовлетворява изискванията на конкурса – хабилитационен труд (отпечатан като монография през 2014), още една монография (2014), сборник студии (2014), научна библиография и 2 статии в научна периодика с импакт фактор и холандската авторитетна Шпрингер енциклопедия „Религия и наука“.

Хабилитационният труд под заглавие *“Иисус Христос – аскет или Спасител. Сотириологичният смисъл на Христовото човечество в първата фаза на арианските спорове (318–362)”* (София, 2014) представлява анализ на интерпретацията на Христовата личност от Св. отци на Църквата в ранния етап от арианските дебати. Изследването прави впечатление със своята богата осведоменост, с изчерпателните познания върху съществуващата патристическа и догматико-критическа традиция. Трудът се състои от три глави, заключение и библиография. Извлечени са изворовите текстове на основните автори от епохата: Арий, св. Атанасий Александрийски, св. Евстатий Антиохийски, Маркел Анкирски, Евсевий Кесарийски, Аполинарий Лаодикийски и св. Александър Александрийски, които в своята богословска рефлексия върху Св. Писание формират една традиция, която векове наред присъства в дискусиите за отношението между човечество и божество. Както е известно, тази епоха има ключово значение за изработване на Символа на вярата по време на Никеийския събор (325) и неговото утвърждаване впоследствие. Темата, избрана от автора, е извънредно важна и за най-ранния период на старобългарската литература и култура, в която проблемът за отношението между трите лица (ипостаси) на единния Бог и двете природи на Спасителя е базисен. Това особено се вижда от съчинението “Написание за правата вяра”, известно с името на св. Константин-Кирил Философ, от превода на Четири слова против арианите на св. Атанасий Александрийски от Константин Преславски и от превода на въпросите и отговорите към княз Антиох, приписвани на св. Атанасий Александрийски, придобили голяма популярност. Не по-малко значение имат откъсите от Евсевий Кесарийски, включени във флорилегиите. В хабилитационния труд историческият подход се съчетава с интердисциплинарен ракурс

към изворите, разкриващ последиците от признаването на Никеийския символ. Избраната тема и нейната разработка се вписва напълно в оригиналния творчески почерк на Св. Риболов, в неговия стремеж едновременно към догматически синтез и към “анатомия” на творбите на Св. отци. Авторът ни убеждава, че наличните интерпретации са били или неточни и повърхностни, или са продиктувани от предпоставени тези. Първата глава разкрива в детайли арианския възглед за Спасителя, неговият произход и аргументация. Втората глава проследява ранната опозиция против арианството в трудовете на св. Александър Александрийски, св. Евстатий Антиохийски, Маркел Анкирски и Евсевий Кесарийски. Искам да подчертая, че автори като св. Александър Александрийски и св. Евстатий Антиохийски тук са проучени обстойно за първи път и Св. Риболов се домогва до корените на тяхното учение и писмено наследство. Третата глава има обобщаващ характер и е посветена на сотирологичния богословски синтез на св. Атанасий и неговата рецепция. Трудът в никакъв случай няма констативен или чисто интерпретационен характер, а се стреми да изведе на едно метаравнище въпроса за триадологическите дебати. Така че монографията представя не само новост на проблемното поле, но дава нови дефиниции на същностни постулати. Като съществен принос в монографията бих искала да открия връзката между триадологическите и христологическите дебати (от края на IV и V век). В методологическо отношение авторът е намерил подходяща оптика, за да разкрие сърцевината на изследваните феномени, затова смятам, че тя ще бъде цитирана не само като проучване в областта на патристиката, но в медиевистиката и палеославистиката.

Втората монография, представена от кандидата в конкурса, е озаглавена “Възвръщане към мистичния опит на отците. Учението за нетварните божествени енергии в гръцкото богословие на XX век” (София, 2014). Тя отговаря на необходимостта да се хвърли мост между традицията на Св. отци, византийската и поствизантийската епоха от една страна и модерната и постмодерната епоха от друга. Авторът в няколко статии и свои изяви на конференции подчертава тази необходимост, ратува за въвеждане на въпросите от полето на богословието в съвременната философия. Диалогът между богословие и философия безспорно се актуализира през XX век. По-дълбокото познаване на източноправославната традиция и поставянето ѝ в културните контексти на историческите епохи, през които тя функционира, са едно от предизвикателствата в нашата съвременност и Св. Риболов прави успешен опит както да постави редица въпроси, свързани с богословието през XX век в Гърция, така и да трасира пътя за нови търсения. Според него един от възможните подходи е връзката

между патристика, филология (класическа и славянска), балканистика и богословие, което би създало едно отворено пространство за интерпретации. Той разглежда нови визии за учението за божествените енергии не единствено у гръцки автори (напр. Темистоклис Хадзиставру, Григориос Папамихаил, Хрисостомос Пападопулос, Хрисостомос Стамулис и др.), но обосновава значението на “Филокалията” за възникването на неопатристичния синтез, влиянието на руските богословие в емиграция върху гръцкото богословие през XX век, а също така съпоставя тези визии със сръбски и румънски разработки. Динамиката на учението за божествените енергии се проследява в изследванията върху исихазма и върху св. Григорий Палама и е показано как те способстват за възобновяване на интереса към изучаване на мистичното богословие. Постигнат е иначе трудно отдаващия се баланс между изграждане на понятийна мрежа, съпоставка на концептуални рамки и анотации на конкретни мнения на различни автори. В края е поместено приложение с обзор на възраждането на монашеското движение в Гърция през XX в. и с превод на две студии за нетварната благодат – от Георгиос Мандзаридис и от Димитриос Целенгидис, както и изчерпателна библиография.

Сборникът студии под заглавие: “Традиция и контекст в богословието на гръцките отци” (2014) има стойност както като научен труд, така и като учебно пособие в областта на патрологията. Включва пет различни теми, разработвани от Св. Риболов в продължение на последните години, които всъщност обхващат най-важните акценти в неговото научно творчество: 1) методологията на Св. отци – боговдъхновени “свидетели” и екзегети; 2) проблемът за *Septuaginta* (преводът на Стария завет на гръцки): произход, състав и рецепция през вековете; 3) арианството и триадологическите дебати през IV век, контекстуализирани през призмата на кападокийските отци; 4) сотирологията в академичното богословие в Гърция, България, Русия и други източноправославни страни от XVIII до XX век и ролята на лечителната мистика в сотириологичната визия на източните отци; 5) рецепцията на съчиненията на св. Григорий Палама от XVI до XIX век.

В така изброените теми бих искала да се спра на първо място върху темата за рецепцията на *LXX*, която бележи ново развитие в нашата съвременност. Св. Риболов напълно основателно критикува пренебрегването на старозаветната традиция в православно богословие, като привлича примери и доказателства не само от юдейската история, но от византийския и поствизантийски период. Практиката от дълбока древност старозаветните текстове да се придружават и използват с коментар

има догматическо, вероучително предназначение и тази традиция дава богати резултати през вековете, не на последно място и в старите славянски литератури, в които се разпространяват редица първостепенни по значение преводи именно в такава форма. В този смисъл обзорът, направен от Св. Риболов, има интердисциплинарно значение и е много важен за няколко проблемни полета, особено с подчертаване авторитетността на *Septuaginta* и онтологическата ѝ свързаност с Новия Завет. На следващо място бих искала да подчертая задълбоченото и много полезно характеризирание на творчеството на няколко от Св. отци относно апокатастасиса: на Климент Александрийски, Ориген, Евагрий Понтийски, на св. Григорий Нисийски. Особено изчерпателно и интересно е изложението върху възгледите на св. Максим Исповедник и приносът му за преодоляване на оригенистичната концепция. Безспорно за качеството на този анализ допринася отличното познаване на този автор и преводът на избрани глави от Амбигва от Св. Риболов (2008).

Двете статии на Св. Риболов, представени за конкурса, са поместени в специализирани научни издания, които притежават висок авторитет. Първата от тях “A new look at the condemnations of Origen and Theodore of Mopsuestia” (това е темата и на неговия доклад на 22 конгрес по византология в София) е поместена в *Архив за средновековна философия и култура* (18, 2012). Авторът предлага нов анализ на христологическите схващания на Ориген и Теодор Мопсуетийски, като показва, че причината за осъждането на тези двама християнски писатели на Константинополския събор (553) се корени в сходството на техните разбираня за спасението и за същността на Спасителя. Втората статия е обобщено представяне на източноправославното богословие и има енциклопедически характер. Поместена е новата *Encyclopedia of Sciences and Religions* (Springer Reference, 2013).

Не може да се отмине без внимание и изключително полезната подробна библиография на църковните отци и писатели от III век, публикувана в книгата “Патрология. Живот, съчинения и учение на църковните отци, учители и писатели” на проф. Илия Цоневски (т. 2, С., 2011).

Цялостното научно творчество на Св. Риболов има приносен характер в няколко насоки: а) изясняване обема и характера на наследството на Св. отци от IV в. и на интерпретацията му през вековете; б) нов анализ на произхода, развитието и същността на триадологическите и христологическите дебати в патристичното наследство; в) оригинални интерпретации на непознати и малко познати църковни отци и писатели (св. Александър Александрийски, св. Евстатий Антиохийски, Маркел Анкирски и др.);

г) методологическа разработка и солидна аргументация на проблема за контекстуализирането на творбите на Св. отци с оглед на съвременните достижения на херменевтиката; д) изследване на важни аспекти в делото на св. Григорий Палама и по-специално учението за нетварните енергии; е) публикуване за пръв път на ценни преводи на съвременен български език от теологическото наследство.

Документите по конкурса отговарят на всички изисквания, дават точна и обективна представа за научното творчество на кандидата.

Публикациите и изявите на гл. ас. д-р Светослав Риболов представят едно ново равнище на българското богословие, което се характеризира с отлични познания на научната литература на няколко езика, както и с познания по древните езици, с висок професионализъм и иновативна методология. Като се основавам на всичко изложено дотук, убедено ще гласувам за присъждане на научно звание ‘доцент’ на кандидата в конкурса.

24.05.2014 г.

София

Проф. дфн. Анисава Милтенова